

Dişarbakır Yöresinde Hayvan Hastalıkları ve Yetiştiriciliğinde Kullanılan Bitkiler

Rahşan ÖZEN^{1,a,✉}

¹Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi, VHT ve Deontoloji Anabilim Dalı, Elazığ, TÜRKİYE

^aORCID: 0000-0001-5788-0289

Geliş Tarihi/Received
15.01.2021

Kabul Tarihi/Accepted
12.03.2021

Yayın Tarihi/Published
30.06.2021

Öz

Bu çalışma ile Dişarbakır yöresinde halk arasında hayvan hastalıkları ve yetiştiriciliğinde kullanılmakta olan bitkilere ilişkin bilgilerin tespiti amaçlandı. Bu amaçla Ocak 2017- Aralık 2018 tarihleri arasında Dişarbakır Merkez ve hayvancılığın yoğun yapıldığı yerleşim yerlerinde 82 kişi ile görüşülerek saha çalışması tamamlandı. Çalışmalar sonucunda yörede hayvan hastalık ve yetiştiriciliğinde 43 familyaya ait toplam 75 bitkinin kullanıldığı saptandı. En yaygın kullanılan bitkilerin Rosaceae, (8 bitki), Asteraceae (7 bitki) ve Solanaceae (4 bitki) ailelerine ait olduğu belirlendi. Bu bitkilerin, hayvanlarda kırık, yaralar, apse, şişkinlik, zehirlenme, güç doğum, eşin düşmemesi, iç, dış ve kan parazit mücadelesi, sarılık, öksürük, sancı, kabızlık, yanık, vitamin eksikliği, arı sokması ve ishal durumları, göz, kalp, meme hastalıkları ve şap hastalığının tedavisinde kullanıldığı belirlendi. Bitkilerin toprak üstü kısımlarının, meyvelerinin, yapraklarının, tohumlarının, yağının, sakızının, kökünün, çiçeğinin kullanıldığı saptandı. Ayrıca yörede, hayvan yetiştiriciliğinde iştah, süt, et, yumurta, döl verimi artırıcı olarak; ses güzelleştirici ve bağışıklık sistemini güçlendirmek amaçlı bitkilerden faydalandığı belirlendi. Sonuç olarak, Dişarbakır yöresinde yapılan bu çalışma ile bitkilerin, hayvan hastalık ve yetiştiriciliğinde kullanım amaç, yöntem ve şekillerinin kayıt altına alınmasının, hem kültürel mirasın korunması hem de yeni ilaç araştırmalarına kaynak oluşturabilme potansiyeli açısından önem taşıdığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bitkiler, Dişarbakır, veteriner hekimliği folkloru

Animal Diseases and Breeding Used Plants in Dişarbakır Region

Abstract

In this study, it was aimed to determine the information about the plants used in animal diseases and animal breeding in Dişarbakır region. For this purpose a survey conducted on 82 people between January 2017 and December 2018 in Dişarbakır city center and animal husbandry settlements. As a result of the studies, a total of 75 plants belonging to 43 families were used in animal diseases and animal breeding in the region. The most commonly used families were Rosaceae (8 plants), Asteraceae (7 plants) and Solanaceae (4 plants). These plants are fractures in animals, wounds, abscesses, tympanites, intoxication, dystocia, placental retention, endoparasitic, ectoparasitic and blood parasitic infections, jaundice, cough, pain, constipation, burn, vitamin deficiency, bee sting and diarrhea cases, treatment of eye, heart, udder diseases and foot-and-mouth disease; above-ground parts, fruits, leaves, seeds, oil, chewing gum, root, flower were found to be used. In addition it was determined that appetizer, milk, meat, eggs, soe plants which are used for increasing fertility, voice enhancement and strengthen the immune system were used in animal breeding in the region. As a result of this study conducted in Dişarbakır region, it can be said that recording the using purpose, method and forms of the plants in animal diseases and breeding is important both for protecting cultural heritage and for the potential of generating a resource for new drug researches.

Key Words: Plants, Dişarbakır, Veterinary folklore

GİRİŞ

Tarihin en eski dönemlerinden beri insanoğlunun hem kendi hem de hayvanlarının hastalıklarının tedavisinde ilk başvurduğu kaynak şüphesiz bitkilendir (1,2). Binyıllardan beri çeşitli toplumlarda tedavi edici olarak kullanılan bazı bitkiler, günümüzde de ilaçlara oranla daha düşük maliyetli oldukları ve kolay uygulanabilirlikleri nedeniyle özellikle ekonomik durumu iyi olmayan hayvan yetiştiricileri tarafından hem Dünya'da hem de Türkiye'de hala tercih edilmekte ve kullanılmaktadır (3,4).

Hiç şüphesiz, Anadolu'nun bereketli toprakları, bitki çeşitliliği açısından dünyanın en zengin coğrafyalarından biridir

(5). Bugüne kadar bu coğrafyada yaklaşık 12.000 bitki türü belirlenmiş; bunların yaklaşık üçte birinin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunduğu saptanmıştır (6 ,7). Dünyada, insanlığın yerleşik hayata geçtiği ve tarımın yapıldığı ilk yer olarak kabul edilen Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sosyal ve geleneksel yapısı, bölge genelinde yüzlerce yıldan beri sürdürülen folklorik uygulama ve tedavi yöntemlerinin önemli bir kısmının değişmeden günümüze dek gelebilmesine yol açmıştır (8,9). Bu durum Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan illerde gerek tıbbi gerekse veteriner hekimliği folkloru açısından zengin bir birikimin oluşmasına da imkân sağlamıştır (9,10).

Bu çalışma ile Diyarbakır yöresinde halk arasında geçmişten günümüze hayvan hastalıkları ve yetiştiriciliğinde kullanılan bitkilerin belirlenmesi, bu bitkilerin kullanımına ilişkin bilgilerin tespiti ve kaybolmaya yüz tutmuş bilgilerin kayıt altına alınarak gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır.

MATERYAL VE METOT

Araştırma alanı, Güneydoğu Anadolu'da yer alan İran-Turan floristik bölgesi ile temsil edilen ve P.H. Davis'in (11) Türkiye Haritası Kareleme (Grid) Sistemi'ne göre, B7-B8-C7-C8 karelerinde bulunan Diyarbakır ilidir (Şekil 1). Çalışmanın materyali, Ocak 2017- Aralık 2018 tarihleri arasında Diyarbakır ve yöresinde hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı yerleşim birimlerinden toplam 82 kaynak kişi ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden sağlandı (Tablo 1). Bulgularda yer alan Türkçe ve Kürtçe bitki adları kaynak kişilerin beyanları esas alınarak yazıldı. Latince ve tür adlarının yazımında "Türkçe Bitki Adları Sözlüğü" (12) ve "Kürtçe Bitki Adları Sözlüğü"nden (13) faydalanıldı. Araştırmada sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan "kaynak kişilerle görüşme tekniği" kullanıldı. Görüşmelerle, gönüllü kaynak kişilere çalışma hakkında bilgi verilerek ve izinleri alınarak bilgi derleme formu yoluyla yazılı ve görsel veriler toplandı. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi hem SPSS 20 paket programı yardımı ile hem de içerik analizi kullanılarak yapıldı.

Şekil 1. Araştırma alanı - Diyarbakır

Tablo 1. Kaynak Kişi Listesi

KK No	Adı Soyadı	Eğitim Durumu	Mesleği	Yaşı	Yaşadığı Yer
1	Abdullah Çallı	İlkokul	Çiftçi	42	Kocaköy
2	Hamdullah Çallı	İlkokul	Çiftçi	42	Kocaköy
3	Tahsin Mutlu	İlkokul	Çiftçi	56	Esenler -Lice
4	Mehmet Zaid Tarhan	İlkokul	Çiftçi	60	Yazıköyü-Kocaköy
5	Mustafa Kaya	İlkokul	Çiftçi	33	Kocaköy
6	Mehmet Öztürk	İlkokul	Çiftçi	46	Kocaköy
7	Mehmet Yıldız	İlkokul	İşçi	42	Köklüpinar-Kocaköy
8	Fatih Alkın	Ortaokul	Esnaf	22	Kocaköy
9	Naci Kaya	İlkokul	Çiftçi	45	Kocaköy
10	Mehmet Kaya	Ortaokul	Çiftçi	26	Kocaköy
11	Hüseyin Yıldız	İlkokul	Muhtar	43	Köklüpinar-Kocaköy
12	Şerif Turan	Üniversite	Veteriner hekim	26	Çınar
13	Ahmet İhsan Önal	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	52	Çermik
14	Süleyman Araç	Lise	Hayvan yetiştiricisi	30	Hazro
15	Mehmet Çiçek	Ortaokul	Hayvan yetiştiricisi	31	Kulp
16	Hüseyin Yılmaz	Lise	Hayvan yetiştiricisi	53	Merkez-Diyarbakır
17	Necdet Özaydın	Üniversite	Öğretmen	36	Bismil
18	Vahide Yiğit	Okur-yazar değil	Hayvan yetiştiricisi	56	Cömert- Ergani
19	Ferhan Polat	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	48	Örenkuyu-Çermik
20	Reşat Karacadağ	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	52	Ziyaret- Bağlar
21	Hüseyin Polat	Lise	Hayvan yetiştiricisi	61	Yeniköy
22	Seydo Çiftçi	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	47	Örenkuyu-Çermik
23	İsmail Karacadağ	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	45	Ziyaret- Bağlar
24	Fesih Dursun	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	43	Kulp
25	Yahya Anda	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	43	Ecemiş-Lice
26	Mustafa Aksu	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	54	Lice
27	Şahin Tezer	İlkokul	Çiftçi	36	Ergani
28	Naciye Mete	Okur-yazar	Hayvan yetiştiricisi	48	Sağlıca-Ergani
29	Remzi Coşkun	Üniversite	Çiftçi	25	Yamaçlar-Ergani
30	Kadir Kaygusuz	Üniversite	Çiftçi	27	Ergani
31	Askeri İpek	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	33	Tuntepe-Ergani

TABLO1'İN DEVAMI

KK No	Adı Soyadı	Eğitim Durumu	Mesleği	Yaşı	Yaşadığı Yer
32	Şaban Yalçınkaya	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	45	Yenişehir
33	Sedat Yakut	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	42	Çamlıköy-Dicle
34	Servet İşgören	İlkokul	Çiftçi	48	Pınarkaya-Ergani
35	Faysal Zengin	Lise	Hayvan yetiştiricisi	51	Elmedin-Ergani
36	Süleyman Ulu	Okur-yazar	Hayvan yetiştiricisi	69	Kabasakal-Ergani
37	Aziz Polat	Üniversite	Veteriner hekim	52	Merkez-Diyarbakır
38	Celal Arat	Ortaokul	Hayvan yetiştiricisi	51	Ziyaret-Bağlar
39	Yunus Çelik	Üniversite	Veteriner hekim	28	Ergani
40	Fesih Menekşe	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	39	Çınar
41	Mehmet Pekdoğan	Üniversite	Serbest	24	Hani
42	Örfi Pekdoğan	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	47	Hani
43	Bedirhan Üstün	Üniversite	Veteriner hekim	58	Merkez-Diyarbakır
44	Abdullah Umay	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	63	Yukarı eğin
45	Siddik Erdoğan	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	63	Hani
46	Fatma Pekdoğan	Okur-yazar değil	Hayvan yetiştiricisi	49	Hani
47	M. Hanifi Yalçınkaya	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	44	Kaldırım-Kayapınar
48	Mehmet Şahin	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	64	Merkez-Diyarbakır
49	Mehmet Pekdoğan	Okur-yazar değil	Hayvan yetiştiricisi	63	Goma-Hani
50	Yaşar Pekdoğan	Okur-yazar	Hayvan yetiştiricisi	53	Hani
51	Bahri Menekşe	Okur-yazar	Hayvan yetiştiricisi	53	Çınar
52	Hacı Tevfik Çeker	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	53	Alatosun-Bağlar
53	Sefer Yorulmaz	Okur-yazar değil	Serbest	58	Akçoban-Ergani
54	Hasan Yorulmaz	Okur-yazar	Çiftçi	52	Akçoban-Ergani
55	Havva Yorulmaz	Okur-yazar değil	Ev hanımı	38	Akçoban-Ergani
56	Hasan Akdemir	Okur-yazar değil	Hayvan yetiştiricisi	67	Çardaklı-Hani
57	Mehmet Ali Yılmaz	Okur-yazar	Çiftçi	50	Merkez-Diyarbakır
58	Enuş Tokcan	Okur-yazar	Çiftçi	38	Merkez-Diyarbakır
59	M. Emin Çeliker	İlkokul	Serbest	35	Gürbüz-Hani
60	Abdulvahap Eroğlu	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	49	Salman -Ergani
61	Adil Dağ	İlkokul	Serbest	24	Karasüngü-Çınar
62	Ömer Güven	Okur-yazar değil	Hayvan yetiştiricisi	64	Cumhuriyet- Kayapınar
63	İbrahim Yılmaz	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	53	Yolboyu-Diyarbakır
64	İzzettin Deviren	İlkokul	Çiftçi	53	Pirinçlik-Kayapınar
65	Reşit Ağaç	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	47	Pirinçlik-Kayapınar
66	Mehmet Koyun	Okur-yazar değil	Hayvan yetiştiricisi	91	Silvan
67	Ramazan Salık	Lise	Çiftçi	24	Kocaköy
68	Mustafa Yaman	Okur-yazar	Hayvan yetiştiricisi	47	Alitaş-Ergani
69	Yakup Canpolat	Üniversite	Mali müşavir	43	Merkez-Diyarbakır
70	Sıddık İz	Okur-yazar	Hayvan yetiştiricisi	53	Boytarca-Kayapınar
71	Mustafa Kaya	Okur-yazar	Hayvan yetiştiricisi	53	Ekinci-Bağlar
72	Ömer Turan	İlkokul	Çiftçi	41	Çermik
73	Ömer Aktaş	Okur-yazar	Çiftçi	48	Gürakar-Diyarbakır
74	Rifat Yavuzer	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	34	Kamışpınar-Bağlar
75	Halit Koçyiğit	Üniversite	Mimar	53	Merkez-Diyarbakır
76	Şirin Çelik	Üniversite	Ziraatçı	29	Merkez-Diyarbakır
77	Suat Hocaoglu	Üniversite	Veteriner hekim	35	Merkez-Diyarbakır
78	Sabri Aygün	Yüksekokul	Sağlık memuru	57	Merkez-Diyarbakır
79	Fatih Can	Üniversite	Serbest	33	Gözekaya-Ergani
80	Metin Polat	Ortaokul	Çoban	28	Sağlıca-Ergani
81	Abdullatif Yıldırım	İlkokul	Çiftçi	50	Sılsülü-Hani
82	İlhan Yazıcı	Ortaokul	Hayvan yetiştiricisi	54	Lice

BULGULAR

Katılımcıların %5'i (n=4) kadın, %95'i (n=78) erkektir. Ankete katılanların %23'ünün (n=19) 46-52 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Eğitim durumlarına bakıldığında; büyük çoğunluğun (%55), (n=39) ilkokul mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

Diyarbakır ve yöresinde hayvan hastalıkları ve yetiştiriciliğinde kullanılan 43 familyaya ait toplam 75 bitkinin

kullanıldığı saptandı. En yaygın olarak kullanılan bitkilerin Rosaceae, (8 bitki), Asteraceae (7 bitki) ve Solanaceae (4 bitki) ailelerine ait olduğu belirlendi. Bu bitkilerin bilimsel adları, yöresel adları, familyaları, kullanılan kısımları ve kullanım şekilleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Diyarbakır ve Yöresinde Hayvan Hastalıkları ve Yetiştiriciliğinde Kullanılan Bitkiler

Familya	Latince tür	Yöresel ad	Kullanılan kısım	Kullanma şekli	Kullanım amacı
Alliaceae	<i>Allium porrum</i>	Pırasa	Toprak üstü kısımları	Yedirilir.	İştahsızlık (KK 39)
Amaranthaceae	<i>Amaranthus sp.</i>	“Köksor”	Toprak üstü kısımları	Kaynatılıp suyu içirilir.	İshal (KK 35)
Anacardiaceae	<i>Rhus sp.</i>	“Sımak” Sumak	Meyveleri Salkım Kitre	Meyveleri veya salkım halinde kaynatılır. Taze şekilde ezilir ya da yedirilir.	“Tebek” Şap hastalığı (KK1,3,12,13,14,27,28,30,32,34,35,36,39,41,47,49,51,58,62,65,66,68,70,71) Yaralar (KK 13, 23-25) İshal (KK28, KK31,33,34,36,64,67,80). Sülük (KK 78), Gingivitis (KK 18), Dil oynatma hastalığı (KK 39) Bağışıklık sistemini güçlendirici (KK 69), Kuzularda antipiretik (KK 69)
	<i>Pistacia terebinthus</i>	Sakız ağacı Menengiç	Sakızı	Un haline getirilerek yaraya veya kırığa sarılır.	Yaralar (KK 78), Kırık (KK 78)
Araceae	<i>Arum sp.</i>	“Kari” “Kardı”	Kökü	Ezilerken veya haşlanıp yaraya sarılır. Mazı dövülüp tozu ve kenger sapı ve yaprağın külü ile karıştırılır.	Yaralar (KK 45,72,78)
	<i>Gundelia tournefortii</i>	“Kereng” Kenger	Toprak üstü kısımları	Kaynatılır suyu sürülür Ezilerken uygulanır.	Yaralar (KK 4),Uyuz (KK78) Mantar (KK 78)
	<i>Chrysophthalmum montanum</i>	“Sımmo”	Toprak üstü kısımları	Kaynatılır suyu sürülür.	Yaralar (KK 61)
Asteraceae	<i>Anthemis sp.</i>	Papatya “Kululık” “Gihaye çiçeği cenini cinneti”	Toprak üstü kısımları, çiçekler	Kaynatılıp suyu içirilir. Çiçekler kaynatılıp suyu içirilir.	İshal (KK 15,28,46,79) Öksürük (KK 6) Anüri (KK 80)
	<i>Xanthium sp.</i>	“Gernik” “Gurnik”	Toprak üstü kısımları	Kaynatılır suyu içirilir.	Sancı giderici (KK 80)
	<i>Onopordum sp.</i>	“Halundor”	Toprak üstü kısımları	Yedirilir.	İç parazit (KK78)
	<i>Scorzonera latifolia</i>	“Nerbendik”	Toprak üstü kısımları	Kaynatılır suyu içirilir.	Güç doğum, Sancı (KK 79)
	<i>Lactuca serriola</i>	Keklik otu, “Tali”	Toprak üstü kısımları	Yedirilir.	Kekliklerde ses güzelleştirici (KK78)
Boraginaceae	<i>Anchusa azurea</i>	“Gürüz” “Gurüz” “Geriz” “Törtün”	Yapraklar Kök	Yapraklar sarılır. Kaynatılıp suyu içirilir. Yedirilir. Tereyağında kavrulup, yedirilir. Kaynatılır, su göze sürülür.	Kurtlu yaralar (KK 60,66,78) Apse (KK 41,45) Sancı giderici (KK68,74,78), Tuz zehirlenmesi (KK 74), Ketozis (KK55), Yılan sokması (KK 56) Güç doğum / Eşin düşmemesinde (KK13) Göz hastalıkları (KK13)
Brassicaceae	<i>Brassica oleracea</i>	Lahana	Yapraklar	Yapraklar apseye sarılır.	Apse (KK 81)
Cannabaceae	<i>Cannabis sativa</i>	Kenevir	Tohumu	Yedirilir.	Kanatlılarda döl verimi artırıcı (KK 76)
Compositae	<i>Helianthus sp.</i>	Ayçiçeği	Yağı	İçirilir.	Şişkinlik (KK 60, 65, 80), Kabızlık (KK 12,40,63,70)
Cucurbitaceae	<i>Cucurbita mixta</i>	Kış kabağı	Meyveleri	Gres yağı ile karıştırılarak merhem yapılır.	İrinli yaralar (KK 73)
	<i>Cucumis melo</i>	Kavun	Kabuklar	Kavun kabuğu veya kavun yedirilir.	Şişkinlik (KK31), Kabızlık (KK 31)
	<i>Citrullus lanatus</i>	Karpuz	Kabuklar	Karpuz kabuğu yedirilir.	Şişkinlik (KK31), Abomasum deplasmanı (KK27,29)
Cupressaceae	<i>Juniperus oxycedrus</i>	Ardıç	Katranı	Sürülür.	Yaralar (KK 48)
Cuscutaceae	<i>Cuscuta sp.</i>	Bostan bozan, “Dargaring”	Toprak üstü kısımları	Kurutulup tuzla yedirilir.	Döl verimi artırıcı (KK 13), Süt artırıcı (KK 78)
Euphorbiaceae	<i>Euphorbia sp.</i>	“Haşul” Sütleşen	Toprak üstü kısımları	Ahıra asılır. Suyu karıştırılıp kabız hayvana içirilir.	Dış parazit (KK52), Kabızlık (KK35,36)
	<i>Vicia sp.</i>	“Kızın” “Mijil” “Fit” Fiğ	Toprak üstü kısımları	Kaynatılır suyu içirilir. Yedirilir.	Eşin düşmemesinde (KK42, 50) Süt artırıcı (KK 41) Kuzularda et verimi artırıcı (KK 42,78)
Fabaceae	<i>Cassia angustifolia</i>	Sinameki	Yapraklar	Kaynatılır suyu içirilir.	Kabızlık (KK77)
	<i>Trifolium leucanthum</i>	“Nefel”	Toprak üstü kısımları	Yedirilir.	Süt artırıcı (KK 78), Et verimi artırıcı (KK 78)
Fagaceae	<i>Quercus sp.</i>	Meşe Palamut Mazı “Kerçik” “Şakalor” (gal)	Meyveleri, kabuğu, yapraklar, külü	Kurutulup, toz haline getirilir, ağacın kabuğunun külü. Palamut kadehi üzerindeki tüylü yapı (kerçik) ezilip yaraya uygulanır. “Şakalor” ve “Kerçik” dövülüp un haline getirilir. Apsede yaprak sarılır. Palamut kurutulup dövülür, suyula karıştırılıp içirilir. Meşe yaprağı yedirilir. Toz haline getirilip, suyla karıştırılır, bit ve kene olan yere sürülür.	Yaralar (KK 41,53,63,78) Kurtlu yara (KK78) Apse (15) Uyuz (KK78) İshal (KK41,43,56,64) Dış parazit (KK 8) Sülük (KK 78) Hindilerde et verimi artırıcı (KK 78)

TABLO 2'NİN DEVAMI

Familiya	Latince tür	Yöresel ad	Kullanılan kısım	Kullanma şekli	Kullanım amacı
Hypericaceae	<i>Hypericum sp.</i>	“Batov” “Batof” “Batufk” “Bahtof” Kantaron	Toprak üstü ve altı kısımları	Kaynatılıp suyu içirilir Kaynatılıp suyu bölgeye sürülür.	Şişkinlik (KK17) Sarılık (KK 1,3,26) Uyuz (KK6), Mantar (KK42,50) “Zerik, Zerika Reş” Theileria (KK7)
Juglandaceae	<i>Juglans sp.</i>	Ceviz	Yapraklar. İç kısım	Yaprak kurutulur, toz haline getirilir ya da taze yapraklar, vazelinle merhem yapılır.	Papillom (KK 43,77) Öksürük giderici (KK 44)
Lamiaceae	<i>Mentha sp.</i>	“Punk”, “Pung” Yarpuz Kara nane	Yapraklar	Kaynatılıp suyu içirilir, sürülür.	Yaralar (KK 16, 82), İshal (KK 27,63), Öksürük giderici (KK 78)
	<i>Teucrium polium</i>	“Meryemhort” “Meyaro” Mürvend otu (Şekil 2)	Toprak üstü kısımları	Kaynatılıp suyu içirilir.	Sarılık (KK 15) Sancı giderici (KK 61,80) İç parazit (KK46), Kabızlık (KK 12)
	<i>Thymus sp.</i>	Kekik	Toprak üstü kısımları	Suyu içirilir.	Kanatlılarda bağışıklık güçlendirici (KK 75)
Liliaceae	<i>Allium sativum.</i>	“Sir” Sarımsak	Toprak altı gövdesi	Ezilerek sürülür. Yoğurtla, tuzla karıştırılıp ya da sade yedirilir. Hayvanların bulunduğu ortamda yakılır. Limon suyu ile ezilerek.	“Tebek” Şap hastalığı (KK 27), Uyuz (KK1, 30,38), Mantar (KK1, 40,69,78), İshal (KK 57, 69,71), İç parazit (KK5), “Zerik, Zerika Reş” Theileria (KK 20,74), Dış parazit (KK 8,12,23,32,62,63,71,76) Sülük (KK 15), Zehirlenme (KK 35,68), Nokra (KK 38), Kanatlılarda bağışıklık güçlendirici (KK 75)
	<i>Allium cepa</i>	Soğan	Toprak altı gövdesi	Piştirilerek, közlenerek, ezilerek. Piştirilip, yeşil sabunla karıştırılır, apseye bağlanır. Piştirilip yedirilir. Yağda piştirilip, hayvanın uterusuna yerleştirilir. Yedirilir.	Yaralar (KK 28,36,40,42,46,51,72,78) Apse (KK 22, 23,29,32,50,76) Öksürük (KK 23) Eşin düşmemesinde (KK52,59) Dış parazit (KK 8) İştahsızlık (KK 67) Arı sokması (KK 60)
Lythraceae	<i>Lawsonia inermis</i>	Kına	Yapraklar	Toz kına sulandırılıp içirilir. Tuz ile karıştırılıp bölgeye sürülür.	Şişkinlik (KK1), Mantar (KK37,61) Katarak (KK 13,20,28,51,57,80).
Magnoliidae	<i>Andrachne sp.</i>	Siğil otu “Giya Baluka”	Toprak üstü kısımları	Yedirilir. Kaynatılır suyu içirilir.	Papillom (KK 13,30)
	<i>Crepis sp.</i>	“Şirok”	Çiçekler	Kaynatılıp suyu içirilir.	Sarılık (KK 3)
Malvaceae	<i>Malva neglecta</i>	“Dolık” “Tolık” “Dolık” “Tolık” “Tollik” (Şekil 3) Ebegömeçi	Yapraklar	Eziliip yaraya bağlanır, yapraklar sarılır. Haşlanarak çıkık olan bölgeye sarılır.	Yaralar (KK 19, 54,59,65) Kalça Çıkığı (KK 72)
	<i>Alcea sp.</i>	“Hiro” “Hero” Hatmi	Çiçekleri	Eziliip bağlanır. Su veya sütle kaynatılıp içirilir. Beyaz çiçekli hiro kaynatılıp suyu içirilir.	Yaralar (KK 23,38), İshal (KK 21-23,35,38), Tuz zehirlenmesi (KK 19), Eşin düşmemesinde (KK14,19,63)
	<i>Hibiscus esculentus</i>	Bamya	Tohum	Eziliip apseye sarılır. Yedirilir. Haşlanıp sulu yedirilir.	Apse (76,81), Eşin düşmemesinde (KK 81), Kabızlık (KK73)
Moraceae	<i>Morus sp.</i>	Dut	Pekmezi, Meyveleri Kurusu, Yapraklar	Dut yaprağı apseye sarılır Arpa unu pekmez ile karıştırılır hamur yapıp apseye veya kırığa bağlanır. Sulandırılıp içirilir. Meyveleri yedirilir.	Apse (15,43,78) Sarılık (KK1,41,50,68,76), İshal (KK50,76), Sancı giderici (KK 7,32) “Zerik, Zerika Reş” Theileria (KK7, 42,47,50,56,76). Eşin düşmemesinde ve doğum sonrası sancılarında (KK7,17,33,49,66,67), Kırık (KK 78), İştahsızlık (KK 25)
	<i>Ficus carica</i>	İncir	Yapraklar	Kaynatılıp suyu sürülür.	Uyuz (KK 52)
Oleaceae	<i>Olea europaea</i>	Zeytin	Meyveleri, Yağı	Ekmeç hamurunun içine zeytin konur, apseye bağlanır. Zeytinyağı içirilir. Sürülür.	Apse (58) Şişkinlik (KK5,18,27,33,38,42,47,68,70) Uyuz (KK30) Mastitis ve meme şişkinliğinde (KK15,27,28,32,47). Papillom (KK 47), Sancı giderici (KK 47), Kabızlık (KK 15,33,40,58), Abomasum deplasmanı (KK47)
Papaveraceae	<i>Papaver rhoeas</i>	“Edorak” “Adorak” Gelincik	Çiçek	Eziliip bağlanır.	Yaralar (KK 50,56)
Piperaceae	<i>Piper nigrum</i>	Karabiber	Meyveleri	Kaynatılır suyu içirilir. Yeme katılıp yedirilir.	Öksürük (KK 76) Güvercinlerde döl verimi artırıcı (KK 75)
Plantaginaceae	<i>Plantago sp.</i>	“Pelheves” Sinir otu	Yapraklar	Yapraklar sarılır.	Yaralar (KK 57,65)

TABLO 2'NİN DEVAMI

Familiya	Latince tür	Yöresel ad	Kullanılan kısım	Kullanma şekli	Kullanım amacı
Poaceae	<i>Triticum sp.</i>	Buğday	Toprak üstü kısımları	Un, tuz veya şeker suyu karıştırılarak hamur yapılır, apseye sarılır. Bulgur pişirilir, tereyağı ile hamur haline getirilip apseye bağlanır. Un –yumurta- ve su karıştırılır, hamur sarılır. Un, tuz, şeker karışımı sulandırılarak içirilir. Buğday yedirilir.	Apse (40,58,74) Sarılık (KK11) Mastitis ve meme şişkinliğinde (KK17,58) Doğum sonrası sancılarında (KK 15,18,20,41) Eşin düşmemesinde (KK 18,34,41), Kırık (KK47)
	<i>Hordeum sp.</i>	Arpa	Toprak üstü kısımları	Arpa unu, pekmez ile karıştırılır hamur yapıp apseye ve kırığa bağlanır.	Apse (KK 78), Kırık (KK 78), Et verimi artırıcı (KK 63)
	<i>Zea mays</i>	“Gariş” Mısır	Meyveleri, Püskülü	Kaynatılıp yedirilir.	Mastitis ve meme şişkinliğinde (KK80) Sancı giderici (KK 4)
Polygonaceae	<i>Rumex sp</i>	“Tırşik” “Tırşok” Kuzukulağı	Toprak üstü kısımları	Yaraya sarılır. Kaynatılır suyu içirilir.	Yaralar (KK 61), İshal (KK78)
	<i>Rheum ribes</i>	“Reviz” Işkın (Şekil 4)	Yapraklar, kökü	Yaprak ve kökü kurutulur, tuzlanıp yedirilir.	Apse (44)
Portulacaceae	<i>Portulaca oleracea</i>	“Pırpar” Semizotu	Toprak üstü kısımları	Kaynatılır suyu içirilir. Kurutulup haşlanır, tazeiken yedirilir.	Sancı giderici (KK 13), Eşin düşmemesinde (KK 13,27,28,31,32,36,47,54),
Punicaceae	<i>Punica granatum</i>	“Hınar” Nar	Meyveleri, Kabuğu	Kaynatılıp elde edilen koyu şurup, sulandırılıp içirilir. Kabuğu yedirilir.	“Tebek” Şap hastalığı (KK 28), İshal (KK2,28,31,79)
Ranunculaceae	<i>Nigella sativa</i>	“Hafsodank” Çörekotu	Tohum	Yedirilir.	Sancı giderici (KK 5,9), Eşin düşmemesinde (KK9), İştahsızlık (KK 9,69)
	<i>Rubus discolor</i>	Böğürtlen	Yapraklar, kökü	Yaraya sarılır. Böğürtlen kökü kaynatılır.	Yaralar (KK 19), Sancı giderici (KK 4) “Zerik, Zerika Reş” Theileria (KK5)
	<i>Amygdalus communis</i>	Badem ağacı	Kökü	İlkbaharda ağacın kökünden elde edilen yağ sürülür.	Yaralar (KK 60)
Rosaceae	<i>Rosa canina</i>	“Şilan” Kuşburnu	Toprak altı kısımları, Meyveleri	Kaynatılıp suyu içirilir. Kaynatılıp yedirilir.	Sarılık (KK 15), Kabızlık (KK 79)
	<i>Rosa sp.</i>	Gül	Çiçek	Vazelin ile gül yaprakları ezilir merhem yapılır.	Mastitis ve meme şişkinliğinde (KK40)
	<i>Malus sp.</i>	Elma	Meyveleri	Yedirilir.	Kabızlık (KK79)
	<i>Cerasus mahaleb</i>	“Kenir”, “Kener” Mahlep	Meyveleri	Dövülüp yedirilir.	Kabızlık (KK 78)
	<i>Crataegus sp.</i>	“Guhij” Alıç	Taze meyveleri	Ezili sulandırılarak buzağılara içirilir.	Kalp hastalıklarında (KK43)
	<i>Pyrus sp.</i>	“Diğdiğa”	Meyveleri	Yedirilir.	İştahsızlık (KK 15)
	<i>Coffea sp.</i>	Kahve	Meyveleri	Yoğurt ve su ile karıştırılır.	İshal (KK 43,76)
Rubiaceae	<i>Citrus limon</i>	“Lemon” Limon	Meyveleri	Suyu sürülür. Sarmısakla ezilir.	Tebek” Şap hastalığı (KK 35,41,42,70) İshal (KK 76), Kanatlılarda bağışıklık güçlendirici (KK 75)
Salicaceae	<i>Populus sp.</i>	Kavak	Yapraklar	Kurutulup yedirilir.	İshal (KK42)
	<i>Salix sp.</i>	Söğüt	Kabuk	Kaynatılıp suyu içirilir.	İshal (KK 25,
Scrophulariaceae	<i>Verbascum sp.</i>	“Mahsicanik” “Gognek” Sığırkuyruğu	Toprak üstü kısımları	Kaynatılıp suyu içirilir.	İshal (KK 51,61) İç parazit (KK61)
	<i>Solanum lycopersicum</i>	Domates	Meyveleri, Salçası	Salça yaraya sürülür. Domates sürülür.	“Tebek” Şap hastalığı (KK1,5,13,29,34,35) Yaralar (KK 13,22,26,50,68), Yanık (KK 40), Anı sokması (KK 60)
Solanaceae	<i>Capsicum annum</i>	Kırmızı biber	Meyveleri	Domates salçası ile birlikte karıştırılır yaraya bağlanır. Pekmez ile karıştırılıp öksüren hayvana içirilir. Yeme katılarak verilir.	“Tebek” Şap hastalığı (KK 35) Öksürük (KK 60), Yumurta verimi artırıcı (KK 55)
	<i>Nicotiana sp.</i>	Tütün	Yapraklar	Toz haline getirilir, yapraklar bağlanır. Toz haline gerilip, sarmısakla karıştırılır.	Yaralar (KK 52,58,63) Meme ödemi (KK3,12,17,26, 40, 61, 63) Sülük (KK 15)
	<i>Solanum tuberosum</i>	Patates	Kabuğu	Yedirilir.	Abomasum deplasmanı (KK27)
Teaceae	<i>Camellia sp.</i>	Çay “Pab”	Kurutulmuş yapraklar, “pabı”	Dem yoğurtla karıştırılıp yedirilir. Kuru çay yedirilir. Şekerli demli çay, demli çay içirilir.	İshal (KK 8, 12, 13, 15,16,18,19,20,21,22,24, 26,30,33,35 38,47,48,49,54,57,58,62,63,71,72, 82) Zehirlenme (KK 32)
Urticaceae	<i>Urtica dioica</i>	“Gezenek” İsrigan	Toprak üstü kısımları	Kaynatılır suyu içirilir.	Sancı giderici (KK 61)
Vitaceae	<i>Vitis sp.</i>	Üzüm	Pekmezi, Sirkesi, Çekirdeği	Sirke yaraya sürülür. Pekmez içirilir. Kırığa sirkeli, tuzlu su dökülür. Sirke içirilir. Üzüm çekirdeği yedirilir.	“Tebek” Şap hastalığı (KK1,27,39), Sarılık (KK15, 16,30) İshal (KK50,76) Meme ödemi (KK 40) “Zerik, Zerika Reş” Theileria (KK 10,29,31,39,52,58,82), Babesia (KK 39), Öksürük (KK 60,67), Eşin düşmemesinde (KK 3,37,38,68) Doğum sonra sancılarında (KK14,21,28, 69,70,82), Kırık (KK14), Sülük (KK 74), Zehirlenme (KK 32), Abomasum deplasmanı (KK27), Et verimi artırıcı (KK 78), Kanatlılarda verim artırıcı (KK78), Kuzularda antipiretik (KK 69)
Zingiberaceae	<i>Zingiber officinale</i>	Zencefil	Yumru	Kaynatılır suyu içirilir	Öksürük (KK 76)
Zygophyllaceae	<i>Tribulus terrestris</i>	“Gurnuk” Demir diken	Toprak üstü kısımları	Kaynatılır suyu içirilir.	Kabızlık (KK 35,36)

Şekil 2. "Meryemhort", "Meyaro" (*Teucrium polium*), Hani/DİYARBAKIR

Şekil 3. "Dolik", "Tolik", "Tollik", "Dolik", "Toluk", (*Malva neglecta*) Hani/DİYARBAKIR

Şekil 4. "Reviz", kurutulmuş "Işkın" (*Rheum ribes*) kökü, Yukarı Eğin/ DİYARBAKIR

TARTIŞMA VE SONUÇ

Diyarbakır ve çevresinde yapılan bu araştırma sonucunda yörede; 75 bitkinin hayvan hastalıkları ve yetiştiriciliğinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Yörede en yaygın olarak Rosaceae (8 bitki), Asteraceae (7 bitki) ve Solanaceae (4 bitki) familyaları kullanılmakla birlikte, toplam 43 farklı familyaya ait bitkinin kullanımı kayıt altına alınmıştır. Diyarbakır'da tıbbi amaçlı kullanılan bitkiler üzerine yapılan bir yüksek lisans tezinde 39 familyaya ait 66 bitkinin (Cucurbitaceae 6, Umbelliferae 5, Liliaceae ve Rosaceae 4'er bitki) halk hekimliğinde kullanımı bildirilmiştir (14). Yörede yapılan bu çalışmalarda insan ve hayvan hastalıklarının tedavisinde ortak olarak en fazla kullanılan familyanın Rosaceae olduğu; ayrıca tıbbi amaçlı kullanımı saptanan bitkilerden on dokuzunun, hayvan hastalıklarında farklı tedavilerde kullanıldığı, sekizinin ise ("Batof" – sarılık, "Guruz" ve "Pelheves"- yara, "Kırmızı biber" ve "Papatya" - öksürük kesici, "Gal", "Meşe palamudu" ve "Sumak"- ishal) kullanımlarının tıbbi ve veteriner hekimliği folklorunda örtüştüğü ve aynı hastalıklarda kullanılmaya devam edildiği görüldü. Değer'in yüksek lisans tezini yaptığı 1985 yılından bu yana yörede, aradan geçen zamana ve teknolojik gelişmelerle müstahzar ilaçların artışına rağmen, günümüzde hala insanların kendi hastalıkları için kullandığı bitkileri hayvanları için de kullanmaya devam ettikleri ve geleneksel uygulamalardan vazgeçemedikleri söylenebilir.

Veteriner hekimliği ile ilgili önceki folklorik çalışmalarda (15-35) belirtilmeyen "Köksor" (*Amaranthus sp.*), "Sımno" (*Chrysophthalmum montanum*), "Diğdiğa" (*Pyrus sp.*), "Halundur" (*Onopordum sp.*), "Nerbendık" (*Scorzonera latifolia*), "Gurnık" (*Xanthium sp.*), "Tali" (*Lactuca serriola*) ve "Şi-rok"un (*Crepis sp.*) hayvan hastalıklarının tedavisi ve yetiştiricilikte kullanımları ilk kez bu çalışma ile saptandı. Ancak, Bingöl, Elazığ, Mardin, Van gibi Anadolu'nun çeşitli illerinde halk hekimliğinde "Köksor"un ishalde (36,37), "Sımno" nun yaralarda (38), "Nerbendık"ın (39) ve "Gurnık"ın sancılarda (36,40,41) hayvan hastalıklarının tedavisindekine benzer kullanımları olduğu belirlendi. İnsanların farklı yörelerde halk

hekimliğinde kullandıkları bitkilerin Diyarbakır'da hayvan hastalıklarının tedavisinde kullanımı, sözü edilen bitkilerin benzer florada yetişmelerinden kaynaklanabileceği gibi, folklorik bilgilerin toplumlar arasında aktararak hayvanlarda da kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Yörede, yarada "Pelheves" (4,28,33,35), "Dolik" (4), "Gürüz" (4,33), "Tırşik" (4), "Böğürtlen yaprağı" (4), "Ardıç katranı" (34), "Meşe" (4), "Soğan" (4,10,32,34), "Sumak" (4,10, 21,28, 33,34), "Hiro" (19,33,35); eşin düşmemesinde "Kızın" (4), "Hiro" (35), "Pırpar" (4, 10), "Buğday" (4, 31) "Dut" (4,28), "Soğan" (4,10,12,28,31), "Üzüm (4,31); ishalde "Tırşik" (4), "Çay (4,10,21,28,32,35) "Dut" (4,21), "Limon" (10), "Meşe" (10,21), "Papatya" (4), "Sarımsak" (4,22,35), "Söğüt yaprağı" (28), "Sumak" (4,19,21); verim artırıcı olarak "Arpa" (4,18,19,26), "Kırmızı biber" (4); kabızlık "Sinameki" (28) "Ayçiçeği yağı" (10,28,35), "Zeytinyağı" (10,22,23,35); meme hastalıklarında "Gül yağı" (10,16,27); uyuzda "Meşe" (10,29), "Sarımsak" (10,28,29), "Zeytinyağı" (17,19,23,29); zehirlenmede "Sarımsak" (20-22,25) kullanıldığı belirlendi. Bu bitkilerden bir kısmının veteriner hekimliği folkloru çalışmalarında (4,10,21-23,29,31-35) benzer hastalık ve durumlarda kullanıldığı, bir kısmının da köklerinin -dokuzuncu yüzyıla- baytarnamelere (16,18,19,27) kadar uzandığı söylenebilir.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde (Hırvatistan, İtalya, Nepal, Cezayir, Romanya, Pakistan, Hindistan vs.) yapılan veteriner hekimliği folkloruna ait çalışmalarda (42-55) hayvan hastalıklarında kullanılan bitkiler incelendiğinde, Diyarbakır yöresiyle örtüşen bazı sonuçlara ulaşıldı. Yara tedavisinde "Ardıç" (*Juniperus oxycedrus*) (42), "Meşe" (*Quercus sp.*) (43), "Üzüm" (*Vitis sp.*) (43,44), "Mısır" (*Zea may*) (43), "Pelheves" (*Plantago sp.*) (43,45,53), "Böğürtlen" (*Rubus sp.*) (43), "Nar" (*Punica granatum*) (46), "Dolik" (*Malva sp.*) (47,48) "Soğan" (*Allium cepa*) (49,50), "Mahsicanik" (*Verbascum sp.*) (43); gastrointestinal hastalıklarda (ishal, sancı, hazımsızlık vb.) "Meşe" (*Quercus sp.*) (43,51), "Sarımsak" (*Allium sativum*) (43,50), "Üzüm" (*Vitis sp.*) (43), "Mısır" (*Zea may*) (43),

“Söğüt” (*Salix sp.*) (43), “Mahsicanik” (*Verbascum sp.*) (43), “Dut” (*Morus sp.*) (45), “Meryemhort” (*Teucrium polium*) (46), “Nar” (*Punica granatum*) (52), “Nane” (*Mentha sp.*) (52), “Tırşik” (*Rumex sp.*) (48,51); şap hastalığında “Sumak” (*Rhus sp.*) (55); jinekolojik problemlerde “Mısır” (*Zea may*) (43); iç ve dış parazit tedavisinde “Sarımsak” (*Allium sativum*) (44-47,49,51,54,56), “Tütün” (*Nicotiana sp.*) (43,56), “Meşe” (*Quercus sp.*) (51), “Zeytinyağı” (*Olea europea*) (44,54), “Üzüm” (*Vitis sp.*) (43-44), “Soğan” (*Allium cepa*) (50,54); zehirleme tedavisinde “Zeytinyağı” (*Olea europea*) (45), “Sarımsak” (*Allium sativum*) (50); şap hastalığında “Sımak” (*Rhus sp.*) (55), “Kırmızı biber” (*Capsinum annum*) (56), “Limon” (*Citrus limon*) (56); öksürükte “Zencefil” (*Zingiber officinale*) (52,53), “Papatya” (*Anthemis sp.*) (44), “Karabiber” (*Piper nigrum*) (50); meme ödemi giderici “Üzüm” (*Vitis sp.*) (45); sarılıkta “Sarımsak” (*Allium sativum*) (46); kanatlılarda yumurta verimi artırıcı “Kırmızı biber” (*Capsinum annum*) (43) kullanımı saptandı. Çok eski tarihlerden beri ticaret yolları sadece ticari malları değil farklı toplumların kültürel, sanatsal, bilimsel ürünlerini de taşımıştır (57). Doğu ve batıyı birleştiren bir coğrafyada, uzak bölgeleri denizlere ve liman şehirlerine bağlayan ana ulaşım yollarının kavşak noktasında bulunan Diyarbakır’da (58), hayvan hastalıklarında kullanılan bitkilerin dünyanın farklı ülkelerinde de aynı hastalıklarda kullanılıyor olması, çeşitli toplumlarda kullanılan bitkilere ait folklorik bilgilerin ticaret esnasında tüccarlar tarafından farklı ülkelere taşınmış olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, Diyarbakır yöresinde yapılan bu çalışma ile bitkilerin, hayvan hastalık ve yetiştiriciliğinde kullanım amaç, yöntem ve şekillerinin kayıt altına alınmasının hem kültürel mirasın korunması hem de yeni ilaç araştırmalarına kaynak oluşturabilme potansiyeli açısından önem taşıdığı söylenebilir.

TEŞEKKÜR

Saha çalışmaları boyunca misafirperverliklerinden dolayı Diyarbakır halkına, Veteriner Hekim Mehmet Ölçay, Veteriner Hekim Bedirhan Üstün ve Emekli Sağlık Memuru Sabri Aygün’e, bitkilerin adlandırılmasında yardımlarından dolayı Fırat Üniversitesi Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Gülden Doğan’a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. Karasszon D. (1988). A Concise of History of Veterinary Medicine. (Translated by E. Farkas). Akademiai Kiado, Budapest.
2. Öztürk R. (2002). Türkiye’de Veteriner İlaç Sanayiinin Tarihsel Gelişimi. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, s. 1-11, Ankara.
3. Khattak NS, Nouroz F, Rahman IU, Noreen S. (2015). Ethno veterinary uses of medicinal plants of district Karak, Pakistan. J Ethnopharmacol. 171: 273-279.
4. Özen R, Doğan G. (2017). Elazığ Yöresinde Veteriner Hekimliği Folklorunda Kullanılan Bitkisel İlaç Ham Maddeleri. Lokman Hekim Derg.7(3):166-177.
5. Sezik E, Tabata M, Yeşilada E, Honda G, Goto K, Ikeshiro Y. (1991). Traditional medicine in Turkey. I. Folk medicine in North-east Anatolia. J Ethnopharmacol. 35:191-196.

6. Nadiroğlu M, Behçet L, Çakılçoğlu U. (2019). An Ethnobotanical Survey of Medicinal Plants in Karlıova (Bingöl-Turkey). Indian J Tradit Knowl. 18(1): 76-87.
7. Kızıl S, Tonçer Ö. (2014). Diyarbakır ve Çevresinden Doğadan Toplanarak Tüketilen Bitkiler, II. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sempozyumu, 23-25 Eylül, Yalova-Türkiye.
8. Akan H, Bakır Sade Y. (2015). Kâhta (Adıyaman) Merkezi ve Narince Köyü’nün Etnobotanik Açısından Araştırılması. BEÜ Fen Bilimleri Derg. 4(2): 219-248.
9. Yapıcı Ü, Hoşgören H, Saya, Ö. (2009). Kurtalan (Siirt) İlçesinin Etnobotanik Özellikleri. DÜ Ziya Gökalp Eğitim Fak Derg. (12): 191-196.
10. Yüksel E. (2012). Aşağı Fırat Havzasında Veteriner Hekimliği Folkloru Üzerine Araştırmalar. Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, s. 1-11,67-111, Elazığ.
11. Davis PH. (1965-1985). Flora of Turkey and the East Aegean Islands.Vol.1-9. Edinburgh Univ. Press, Edinburgh.
12. Baytop T. (1997). Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. TTK Basımevi, Ankara.
13. Fırat M. (2013). Kürtçe Bitki Adları Sözlüğü. Sitav Yayınevi, Van.
14. Değer M. (1985). Diyarbakır Yöresi Halk İlaçları ve Tedavi Yöntemleri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, s.14-40, İstanbul.
15. Erk N. (1955). XVI’ncı Asır Veteriner Hekimliği ve Bu Asra Ait Eserler. Yeni Desen Matbaası, Ankara.
16. Erk N. (1959). İslam Medeniyeti Çağında Veteriner Tababette Gelişmeler ve Naseri. Yeni Matbaa, Ankara.
17. Erk N. (1961). “Tuhfetülfarisin Fi Ahval-i Huyul El-Mücahaddin” Adlı Kitabın İlimler Tarihi Yönünden İncelenmesi. DTCF Dergisi. 17(4): 495-511.
18. Erk N. (1961). A Study of the Veterinary Section of İbn Al-Awwam’s “Kitab al-Falaha”. Ankara Üniv Vet Fak Derg. 8(3): 241-250.
19. Erk N. (1961). Dokuzuncu Yüzyıla Ait “Kitab Al –Hayl Val-Baytara” Üzerinde Bir İnceleme. Ankara Üniv Vet Fak Derg. 8(4): 367-386.
20. Erk N, Dinçer F. (1967). XV inci Ya da XVI inci Yüzyıla Ait Olduğu Sanılan Bir Baytarname İncelemesi. Ankara Üniv Vet Fak Derg.14(2): 117-139.
21. Dinçer F. (1967). Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar. Ankara Üniversitesi Veteriner ve Ziraat Fakülteleri Basımevi, Ankara.
22. Doğanay S. (1982). Afyon Folklorunda Veteriner Hekimlik Araştırma ve İncelemeleri. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Kitabı Cilt 4. GÜ Basın Yayın Yükseköğül Basımevi, Ankara.
23. Arslan ES. (1998). Ege Bölgesi Folklorunda Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırmalar. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, s. 12-68, Ankara.
24. Özen A. (1999). Milli Kütüphanedeki Yazma Baytarnameler Üzerinde Tarihsel İncelemeler. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, s. 19-122, Ankara.
25. Yerlikaya H. (2002). Elazığ ve Çevresinde Hayvan Hastalıklarında Halk Hekimliği Üzerine Araştırmalar. Kafkas Univ Vet Fak Derg. 8(2): 131-138.
26. Özen A, Taşkın Ü. (2010). Baytarname-i Kenan Efendi. Bizim Büro Basımevi, Ankara.
27. Yiğit A. (2011) İlm-i Furuşiyet İsimli Baytarnamenin Veteriner Hekimliği Tarihi, At Yetiştiriciliği ve Hastalıklar Açısından

İncelenmesi. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, s. 87-71, Konya.

28. Sinmez ÇÇ. (2011). Bozlak Kültüründe Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, s. 21-70, Konya.
29. Yaşar A, Sinmez ÇÇ, Aslım G. (2015). İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümü Folklorunda Ruminantların Paraziter Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri. Kafkas Univ Vet Fak Derg. 21(1): 1-7.
30. Avcı A, Özen R. (2016). Kara Hekim: Katran'ın Antalya Veteriner Hekimliği Folklorunda Hayvan Hastalıklarının Tedavisinde Kullanımı. F.Ü. Sağ Bil Vet Derg. 30(1): 39-44.
31. Sinmez ÇÇ, Yaşar A. (2016). Konya Bölümü Folklorik Veteriner Hekimliğinde Ruminantlarda Doğum Bilgisi ve Jinekoloji. Kafkas Univ Vet Fak Derg. 22(3): 409-415.
32. Sinmez ÇÇ, Aslım G. (2017). An Ethnoveterinary Remedies Used in the Treatment of Diseases of Aksaray Malaklısı Shepherd Dogs. Erciyes Üniv Vet Fak Derg. 14(3): 191-200.
33. Küçükaslan Ö. (2018). Diyarbakır Folklorunda Hayvanların Yara Tedavisinde Uygulanan Yöntemler, VI. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu, 4-6 Ekim, Elazığ-Türkiye.
34. Sinmez ÇÇ, Aslım G, Yaşar A. (2018). An Ethnoveterinary Study on Plants Used in the Treatment of Dermatological Diseases in Central Anatolia, Turkey. J Complement Med Res. 8:71-84.
35. Kardaş C. (2019). Muş'ta Halk Veterinerliği ve Geleneksel Tedavi Yöntemleri. Ürün Yayınları, Ankara.
36. Polat R, Cakılcıoğlu U, Satıl F. (2013). Traditional Uses of Medicinal Plants in Solhan (Bingöl Turkey). J Ethnopharmacol. 148(3): 951-963.
37. Polat R. (2019). Ethnobotanical Study on Medicinal Plants in Bingöl (City Center) (Turkey). J Herb Med. 16: 1-11.
38. Arasan Ş. (2014). Savur (Mardin) Yöresinde Halk Hekimliğinde Kullanılan Bitkiler ve Kullanım Alanları. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, s.40,224, Van.
39. Mükemre M. (2013). Konağa, Sırmalı, Dokuzdam Köyleri (Çatak-Van) ve Çevrelerinin Etnobotanik Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, s.74, Van.
40. Türkoğlu İ. (2000). Elazığ İlindeki Etnobotanik Değeri Olan Taksonların Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, s.42-43, Elazığ.
41. Olgun Ş. (2019). Arıcak (Elazığ) İlçesinin Etnobotanik Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi. Bingöl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, s.53, Bingöl.
42. Bruni A, Ballero M, Pol, F. (1997). Quantitative Ethnopharmacological Study of the Campidano Valley and Urzulei District, Sardinia, Italy. J Ethnopharmacol. 57(2):97-124.
43. Viegi L, Pieroni A, Guarrera PM, Vangelisti R. (2003). A Review of Plants Used in Folk Veterinary Medicine in Italy as Basis for a Databank. J Ethnopharmacol. 89(2-3): 221-244.
44. Bullitta S, Re GA, Manunta MDI, Piluzza G. (2018). Traditional Knowledge About Plant, Animal, and Mineral-Based Remedies to Treat Cattle, Pigs, Horses, and Other Domestic Animals in the Mediterranean Island of Sardinia. J Ethnobiol Ethnomedicine. 14(1): 1-26.

45. Uncini Manganelli RE, Camangi F, Tomei PE. (2001). Curing Animals With Plants: Traditional Usage in Tuscany (Italy). J Ethnopharmacol. 78(2-3):171-191.
46. Miara MD, Bendif H, Ouabed A, et al. (2019). Ethnoveterinary Remedies Used in the Algerian Steppe: Exploring the Relationship with Traditional Human Herbal Medicine. J Ethnopharmacol. 244: 112164.
47. Viegi L, Bioli A, Vangelisti R, Cela Renzoni G. (1999). Prima Indagine sulle Piante Utilizzate in Medicina Veterinaria Popolare in Alcune Località dell'alta Val di Cecina. Atti della Società Toscana di Scienze Naturali, Memorie Serie B. 106: 131-140.
48. Disler M, Ivemeyer S, Hamburger M, et al. (2014). Ethnoveterinary Herbal Remedies Used by Farmers in Four North-Eastern Swiss Cantons (St. Gallen, Thurgau, Appenzell Innerrhoden and Appenzell Ausserrhoden). J Ethnobiol Ethnomedicine. 10(1): 1-22.
49. Vučevat-Bajt V, Karlović M (1994). Traditional Methods for the Treatment of Animal Diseases in Croatia. Rev Sci Tech. 13:499-512.
50. Sikarwar RLS, Tiwari AP. (2020). A Review of Plants Used in Ethnoveterinary Medicine in Central India. Indian Journal of Traditional Knowledge. 19(3):617-634.
51. Bartha SG, Quave CL, Balogh L, Papp N. (2015). Ethnoveterinary Practices of Covasna County, Transylvania, Romania. J Ethnobiol Ethnomed. 11:35-57.
52. Deeba F, Muhammad G, Iqbal Z, Hussain I. (2009). Survey of Ethnoveterinary Practices Used for Different Ailments in Dairy Animals in Peri-Urban Areas of Faisalabad (Pakistan). Int J Agric Biol. 11(5):535-541
53. Bharati KA, Sharma BL. (2012). Plants Used as Ethnoveterinary Medicines in Sikkim Himalayas. Ethnobot Res Appl. 2012, 10:339-356.
54. Ali-Shtayah Mohammed S, Jamous RM, Jamous RM. (2016). Traditional Arabic Palestinian Ethnoveterinary Practices in Animal Health Care: a Field Survey in the West Bank (Palestine). J Ethnopharmacol. 82:35-49.
55. Malla B, Chhetri R. (2012). Ethnoveterinary Practices of Some Plant Species by Ethnic People of Parbat District, Nepal. Kathmandu Uni J Sci Eng Tech. 8(1):44-50.
56. Bakare AG, Shah S, Bautista-Jimenez V, et al. (2020). Potential of Ethno-Veterinary Medicine in Animal Health Care Practices in the South Pacific Island Countries: A Review. Trop Anim Health Prod. 52:2193-2203.
57. Öztürk R. (2003). İlk Çağda Bilim Göçü. Veteriner Hekimleri Dergisi. 74(1-2):31-34.
58. T.C. Diyarbakır Valiliği. Diyarbakır Tarihi. Erişim: <http://diyarbakir.gov.tr/diyarbakir-tarihi>. Erişim tarihi: 30.12.2020.

✉ Sorumlu Yazar:

Rahşan ÖZEN
Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi, VHT ve Deontoloji
Anabilim Dalı, Elazığ, TÜRKİYE
E-posta: rahsanozen@hotmail.com